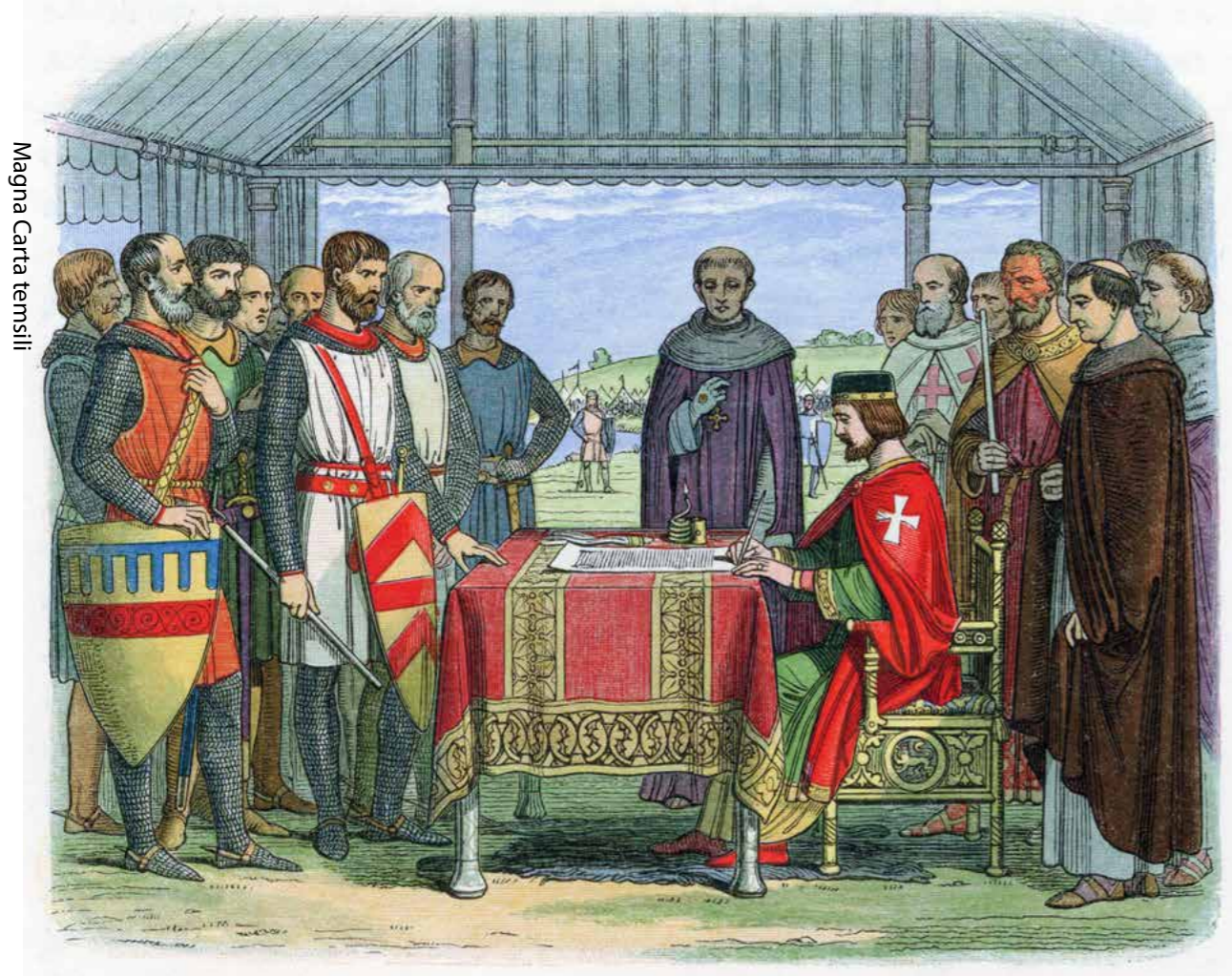

DÜNDEN BUGÜNE BATI'NIN İNSAN HAKLARI ALGISI VE BU KONUDA YAPILAN HUKUKİ DÜZENLEMELER*

Magna Carta temsili

Hakları çiğnenen bir kimsenin yardımına milletlerarası toplumun gelmesi insan hakları doktrininin tabiatında mevcut olmakla birlikte diğer devletlerin bunu başka amaçlar için suiistimal etmesi de ihtimal dahilindedir.

□ Diline, dinine, ırkına, cinsiyetine, milliyetine, sosyal statüsüne ve rengine bakılmaksızın insana insan olduğu için tanınan hakların geneline insan hakkı denilmektedir. İnsan hakları doktrini çerçevesinde insan, coğrafi sınırlar dikkate alınmaksızın içinde yaşadığı toplum ve mekândan bağımsız bir varlık olarak algılanmakta ve hak sahibi kabul edilmektedir. İnsan hakları kavramı gücünü baskın fizikî güç karşısında hakkın, doğrunun, iyiliğin ve faziletin üstünlüğünü ifade etmesi, insanı yarattığı güzellikte kabul edip insanlar arasında onların sorumlu olmadığı sebeplere dayanarak ayırım yapmamasından alır. İnsan haklarının tarifi ve kapsamı üzerinde uzlaşmanın zorluklarına rağmen her ırktan, renkten, cinsten ve inançtan insanı kucaklayacak bir insan hakları tanımı yapılırsa bile bunun mevcut kurumsal yapıları ve inanışları rahatsız etmeyeceği söylenemez. Daha da önemlisi insan hakları demokrasinin varlığını, hukukun üstünlüğünü gerektirir ve bunu sağlayacak rejim sayısı da dünyada fazla değildir. Bu takdirde insan haklarının bütünüyle gerçekleşmesini istemek, aynı zamanda adını koymadan rejim değişikliği talebi olarak da görülebilecektir. Öte yandan devletlerin siyasi rejimleri ve yapıları bakımından taşıdıkları farklar bir yana bırakılsa bile, insan hakları doktrini öngördüğü iç ve dış koruma özelliği sebebiyle bugünkü millî devlet yapısı ile de ciddi zıtlıklar taşıyabilir. Çünkü insan hakları her şeyden önce ferdi, devlete karşı korumayı amaçlar, devletin vatandaşlarına uyguladığı muamele için milletlerarası alanda hesap vermesini öngörür. İnsan haklarını korumanın haricî boyutu devletin iç işlerine müdahaleyi gerektirir, bu da devletin millî hâkimiyetiyle çatışır. Ayrıca hakları çiğnenen bir kimsenin yardımına milletlerarası toplumun gelmesi insan hakları doktrininin tabiatında mevcut olmakla birlikte diğer devletlerin bunu başka amaçlar için suiistimal etmesi de ihtimal dahilindedir. O zaman kaçınılmaz olarak insan haklarının devlete karşı, fakat devletin içinde ve devlet tarafından korunmasının yollarını aramak, bu konuda millî standartları, milletlerarası standartlara yaklaştırmak ve bu standartları uygulamak için devletin gücünü devreye sokmak gerekli olmaktadır. İnsan haklarını milletlerarası alanda korumanın millî alanda korumaya göre tâli derecede olması da bundandır.

Bugün dünyada hâkim olan insan hakları kavramı Batı kökenlidir. Kaynağını yine Batı'da doğup gelişen tabii hukuk düşüncesinden almıştır. XVI. yüzyılda modern devletin ortaya çıkmasıyla birlikte yönetimi elle-

rinde bulunduranların istibdadına karşı felsefi olarak ferdin korunmasını amaçlayan bu anlayış John Locke, Jean Jacques Rousseau ve Montesquieu gibi filozoflara çok şey borçludur. Tabii hukuk doktrinine göre insan bazı temel haklarla birlikte dünyaya gelir. Bunlar şahsa bağlı, devredilmez, vazgeçilmez haklardır. İnsan tabiatı gereği bunlara kendiliğinden sahiptir. Temel haklar insanların siyasi toplumu kurmalarından önce de vardı. Ortak güvenliklerini sağlamak için bazı haklarını topluma devrettiler. Bu devri bir çeşit sosyal mukavele ile gerçekleştirdiler ve haklarının geriye kalan kısmını alıkoyup muhafaza ettiler. Bunun pratik sonucu ferdin devlete karşı dokunulmaz bir özgürlükler alanı elde etmesi, devletin de ferdin bu haklarına dokunamaz olmasıdır. Devlet ferdin haklarını ancak tanıy ve düzenler, fakat yaratmasına gerek yoktur, onlar zaten vardır. Onları ortadan kal-dırması mukavele-ye aykırı olur ve ferdin direniş hakkının doğmasına yol açar.

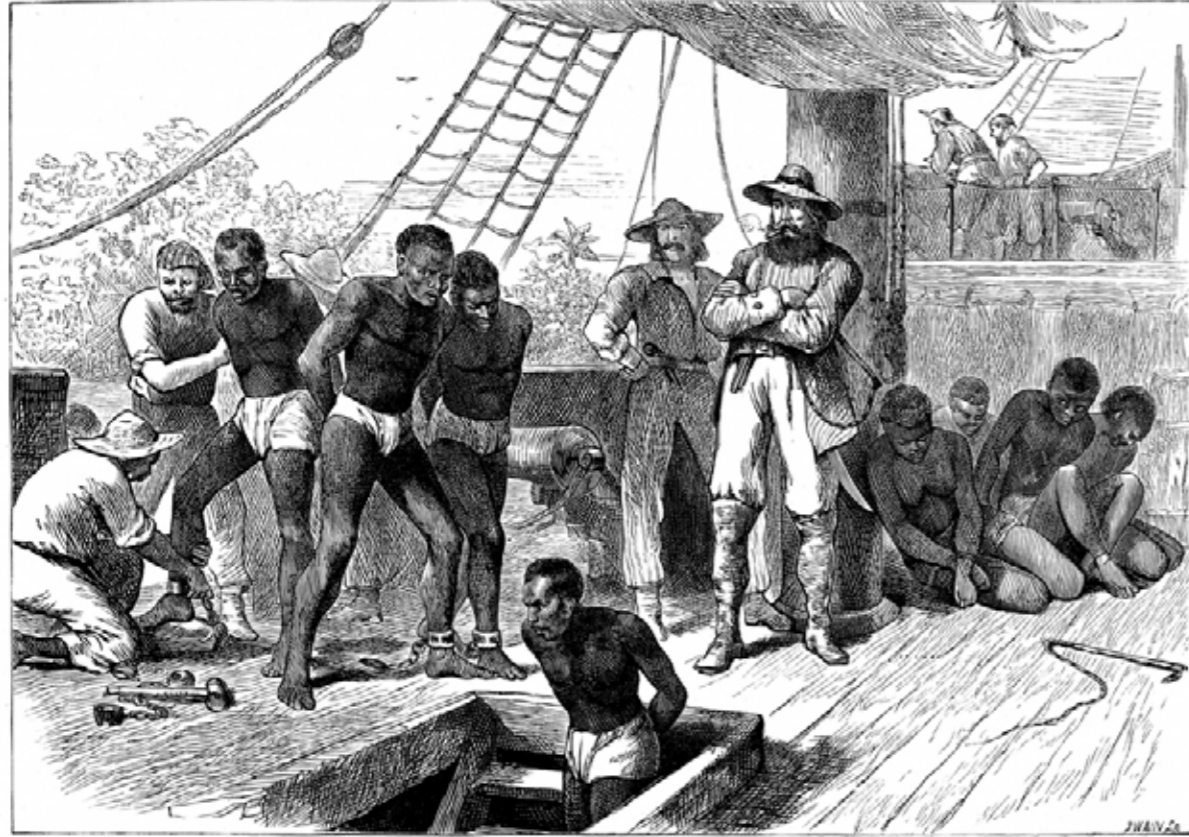
İnsan Haklarının Devletler Statüsünde Tanınması

Fert haklarının tanınıp garanti edilmesinde önemli bir rol oynadığı inkâr edilemeyen bu felsefi yaklaşım, ilk somut etkisini Amerika bildirilerinin düzenlenip kabul edilmesinde göstermiştir. 12 Haziran 1776 tarihli Virginia Haklar Bildirisi'ne göre bütün insanlar eşit, özgür ve bağımsızdır. Doğuştan sahip oldukları bu haklar topluma katılmakla ellerinden alınamaz. 4 Temmuz 1776 tarihli Bağımsızlık Bildirisi'nde ise bütün insanların eşit yaratıldığı, Tanrı'nın insanlara kimsenin ellerinden alamayacağı haklar bahsettiği, bu haklar arasında özgürlük ve mutluluğu arama hakkının bulunduğu ifade edilmektedir. Tabii haklar doktrini, aynı etkiyi 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi üzerinde de göstermiştir. Bildiriye göre insanlar hukuken özgür ve eşit doğarlar ve öyle kalmakta devam ederler. İnsanların özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı direnme hakları vardır. Suçta kanunilik ilkesi esastır. Suçluluğu ispat edilinceye kadar herkes masumdur. Bildiride ayrıca kişi güvenliği, fikir ve kanaat özgürlüğü, ifade özgürlüğü düzenlenmiştir. Özgürlük, "başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilme" olarak

tanımlanırken hak ve özgürlüklerin tanınması ve garanti edilmesinde hâkimiyetin esas itibarıyla millette olduğu vurgulanmıştır. Bu bildirilerin başta gelen özelliği, evrensel ve soyut bir karakterde ve böylece herkese uygulanacak özellikte olmalarıdır.

Devletler sadece sözleşmede tanınan haklara saygı gösterme borcu altında değildir; aynı zamanda daha alt düzeylerde meydana gelen ihlalleri önleme ya da ihlâl olduysa bunun sonuçlarını giderme yükümlülüğü altına da girmişlerdir.

Köle Ticareti

ON BOARD A SLAVE-SHIP.

Batı ülkelerinin bir bölümünde meydana gelen bu gelişmelere temas edilirken İngiltere'de bunlardan önce meydana gelen bazı gelişmeleri de belirtmek gerekir. Başta 15 Haziran 1215 tarihli Magna Carta olmak üzere sonraki yıllarda da krala kabul ettirilen belgelerle sağlanan önemli anayasal gelişmeler, dünyada genel olarak insan için bir düzen getirmekten ziyade İngilizlerin pratik ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamıştı. Fakat yine de getirdikleri haklar bakımından daha sonraki Amerikan bildirimlerini etkilemişlerdir.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'da liberal anayasa anlayışının hâkim olduğu görüldü. Esasen savaşı kazanan devletler liberal anlayışı temsil ediyordu. Savaşın ardından Avrupa'da kurulan yeni devletler bu anlayışın etkisinde kaldılar. 1920 Çekoslovakya ve Polonya, 1921 Yugoslavya anayasaları bunun örnekleriydi. Zamanın asıl prototip anayasası Weimar anayasası oldu. Klasik hakları bazı sınırlamalara tâbi tutarak kabul ettiği gibi sosyal, ekonomik ve kültürel haklarla da bunları tamamlıyordu. Benzer bir anlayış II. Dünya Savaşı'nın ardından yapılan Batı Avrupa devletleri anayasa-

larında da görüldü.

Milletlerarası alanda insan haklarının gelişmesi daha yavaş olmuştur. 1885 yılına kadar Batı dâhil dünyada köle ticareti varlığını hem hukuken hem de fiilen sürdürdü. 1885'te İngiltere'nin öncülüğüyle köleliğin değil köle ticaretinin milletlerarası alanda yasaklanmış olması insanî olduğu kadar ekonomik sebeplere de dayanıyordu. Amerika kıtasındaki sömürgelerini kaybeden Avrupa, başka yerlerdeki sömürgelerinde köle ticareti olmadan da ucuz emek sağlayabiliyordu. Köle ticaretinin yasaklanması ile ucuz emeğin başka ülkelere gitmesi, böylece rakiplerinin ucuz üretim yaparak dünya pazarlarında kendileriyle rekabet etmesi önlenecekti. Kölelik bir kurum olarak 1926 yılında yasaklandı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra işçilerin çalışma şartlarını iyileştirmek ve refahlarını sağlamak için kurulan Milletlerarası Çalışma Teşkilâtı Batılı devletlerin ekonomik sebeplerle kurulmasına öncülük ettiği bir kuruluştu. I. Dünya Savaşı'nın ardından yapılan bazı antlaşmalara azınlıkların korunmasıyla ilgili hükümlerin konulması ve Milletler Cemiyeti'ne bu gibi

antlaşma hükümlerinin icrasına nezaret etme imkânının kabul edilmesi, azınlık haklarının tanınmasının gerisinde insanî düşüncelerden çok siyasî sebeplere dayanıyordu.

Avrupa Devletlerinin yaptıkları anayasa ya da bu çerçevedeki düzenlemeler Nazizm'in ve faşizmin doğmasını önlemek şöyle dursun II. Dünya Savaşı öncesinde ve bu savaş sırasında en vahşi haliyle ırkçılığın kurumlaştırılmasına da mani olamadı. Bu aynı zamanda insan haklarının millî alanda etkin bir şekilde korunmasının yeterli olmadığı, milletlerarası alanda da korunması gerektiği fikrinin doğması ve hayata geçirilmesi için bir dönüm noktası oldu.

II. Dünya Savaşı'nın ardından yapılan Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda dünya barışı ile insan haklarına saygı arasında bir bağlantı kurulduğu gibi Birleşmiş Milletler'e insan haklarını geliştirme görevi de verildi. Ayrıca üye devletlerin insan haklarına saygı gösterme yükümlülüğü getirildi. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun hazırladığı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi 1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda muhalefetsiz, fakat sekiz çekimser oyla kabul edildi. Otuz maddeden oluşan belge Batı'nın önem verdiği medenî ve siyasî haklardan oluşur. Ekonomik, kültürel ve sosyal haklar sosyalist bloğa verilen bir taviz sonucu belgeye konulmuştur. Batı'nın bu alandaki hâkimiyeti, üçüncü dünya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanarak sayıca çoğalmaya başladığı 1960'lara kadar sürmüştür. Bu tarihe kadar belgelerde insan haklarını belirleyen standartlar hemen hemen bütünüyle Batı'nın damgasını taşımıştır. Bunları kabul ederken kendi değerlerinden herhangi bir fedakârlık yapmayan Batı, eşitlik veya ayırım yapmama gibi en temel insan hakları bile 1945'ten sonra dahî uygulamamıştır. 1776'da Virginia Haklar Bildirisi'ni yayımlayan ve dünyanın en eski anayasasına sahip olan Amerika Birleşik Devletleri'nde 1960'lara kadar siyah-beyaz ayrımı varlığını sürdürmüş, Güney Afrika'da ırkçılık politikası Batı'nın yardımları ile en ilkel şekilde kurumlaştırılmıştır.

Batılı devletler diğer taraftan, XVIII. yüzyıldan bu yana geliştirdikleri değerleri Avrupa çapında kolektif olarak yüceltmek ve hayata geçirmek amacıyla 1948'de Avrupa Konseyi'ni kurdular. Demokrasi ile yönetilen, insan haklarına saygı gösteren ve hukukun üstünlüğüne yer veren bütün Avrupa devletlerine açık olan Avrupa Konseyi, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulmasından sonra ekonomik konularla ilgisini kesmiş ve faaliyetlerini demokrasi ve insan hakları alanında yoğunlaştırmıştır. Bu çerçevede 1950 yılında imzalanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi önemli yer

tutmaktadır. Bu sözleşme zamanla bütün Avrupa'nın insan hakları alanındaki anayasası haline gelmiş, taraf olan Avrupa devletlerinde insan hakları alanında aynı kriterlerin uygulanması yönünde ciddi mesafeler alınmıştır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

İnsan hakları konusundaki olumlu gelişmelerin önemli bir merhalesi sayılan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve tamamlayıcı protokoller sonucu garanti edilen haklar ve özgürlükler şunlardır: Yaşama hakkı, işkenceye ve zulme, gayri insanî muamele veya cezaya tâbi tutulmama hakkı, köle halinde bulundurulmama hakkı, zorla çalıştırılmama hakkı, kişi güvencesi hakkı, âdil ve tarafsız bir mahkeme önünde mâkul bir süre içinde yargılanma hakkı, kanunsuz suç olamayacağı, cezaların geriye yürüyemeyeceği ve kişinin suçluluğu ispat edilinceye kadar masum addedileceği ilkesi, özel yaşama, aile hayatına ve haberleşmenin gizliliğine saygı hakkı, düşünce ve din özgürlüğü hakkı, ifade özgürlüğü hakkı, toplanma, dernek ve sendika kurma hakkı, evlenme hakkı, etkin hak arama yollarına başvurma hakkı, ayırimcılığa tâbi olmama hakkı, eğitim hakkı, mülkiyet hakkı, seyahat ve yerleşme hakkı, ahdi yükümlülükler sebebiyle hapis cezasına mâruz kalmama hakkı. Devletler bu hakları yargı alanları içinde bulunan herkese tanımayı kabul etmişlerdir.

Sözleşme ile tanınan bu haklar, yine sözleşme ile kurulan ve daimî şekilde görev yapan Avrupa İnsan Hakları Divanı tarafından bağımsız olarak uygulanıp yorumlanmaktadır. Aynı şekilde Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi divanın verdiği kararların icrasına nezaret etmektedir. Bu kurumlar, yarım yüzyıla yakın bir süreden beri sözleşmeyi yorumlayarak ciddi bir ictihad hukuku oluşturmuşlardır. Bu haliyle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, şekli anlamda bir anlaşma olsa dahi gerçekten insan hakları alanında Avrupa kamu düzeninin temelini oluşturmaktadır.

Devletler sadece sözleşmede tanınan haklara saygı gösterme borcu altında değildir; aynı zamanda daha alt düzeylerde meydana gelen ihlalleri önleme ya da ihlâl ol-duysa bunun sonuçlarını giderme yükümlülüğü altına da girmişlerdir. Sözleşmenin getirdiği düzen, bir devletin ihlâli karşısında diğerlerinin onu komisyona şikâyet etmeleri veya fertlerin haklarının ihlâl edilmesi halinde ilgili devleti şikâyet etmeleri yoluyla etkin bir şekilde işletilmektedir. Devletlerarası şikâyet prosedürünü harekete geçirmek için sözleşmeye aykırı somut bir tedbirin alınmasını beklemeye gerek yoktur. Sözleşmede tanınmış olan haklarla veya özgürlüklerle bağ-

Özgürlük Bildirgesi

daşmayan tedbirleri öngören, emreden ya da bunlara izin veren bir kanunun varlığı prosedürü işletmek için yeterlidir. Bunun için aranan başlıca şart, söz konusu kanunun, ihlâli ortaya koyacak yeterlilikte açık ve kesin hükümler taşımasıdır. Buna karşılık ferdi olarak bir devleti komisyona şikâyet etmek için iki şartın gerçekleşmesi gerekir. Birincisi, devletin sözleşmeyi ihlâl edecek bir tedbir alması veya işlemi yapması, ikincisi ferdin bu ihlâlin mağduru olması. Bir kanun veya tedbirin bir ferdin zararına uygulanması onu gerçek mağdur haline getirir. Buna karşılık bir kanun veya tedbir fiilen bir kişiye zarar verecek şekilde uygulanmamakla beraber her

vermesi önlenmek istenmiştir. Bunların yanında özel hayata, aile hayatına ve haberleşmenin gizliliğine saygı hakkı, din ve vicdan özgürlüğü hakkı, ifade özgürlüğü hakkı, toplanma ve dernek kurma hakkı ve dolaşma ve yerleşme hakkı gibi sözleşmede garanti edilmiş hak ve özgürlüklerin, demokratik bir toplumda; millî güvenlik, kamu güvenliği, ülke bütünlüğü, düzensizliğin veya suçların önlenmesi, sağlık veya ahlâkın korunması, başkalarının hak ve şöhretinin korunması, gizliliği gerektiren bilgilerin ifşasının önlenmesi, adliyenin otorite ve tarafsızlığının muhafaza edilmesi gibi sebeplerle sınırlandırılması, zaruri ise kanunla bu gibi sınırların getirilebileceği

an uygulanması riski varsa ferdin potansiyel mağdur olduğu kabul edilir ve dava konusu yapılabilir. Böylece sözleşme kapsamına giren konularda Strasbourg'daki divana millî makamların yetkisini yerinde kullanıp kullanmadığı konusunda bir çeşit takdir yetkisi tanınmıştır; divan, millî hukuklar üzerinde anayasa mahkemelerinin yaptıklarına benzer bir denetim faaliyeti icra etmiş olmaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile tesis edilen objektif denetim sisteminin belki de en önemli tarafı, sözleşmede tanınan hak ve hürriyetlere imzacı devletlerin getirebileceği sınırlamaların sınırlarının çok iyi çizilmiş olmasıdır. Gerçekten sözleşmede yer alan hükümler, akdi imzalayan devletlerin üzerinde mutabık kaldıkları hakların ve hürriyetlerin en küçük ortak paydasını teşkil etmektedir ve bu devletlerin anayasalarında yer alan temel haklar ve hürriyetler genellikle hem kapsam bakımından daha geniştir hem de daha az sınırlamalara tâbidir. Akdi imzalayan devletlerin yapamayaacağı şey sözleşmede tanınmış olan hak ve hürriyetlerin gerisine gitmektir. Sözleşme hak ve hürriyetlerin sınırsız olmadığı bilinciyle hazır-lanmış. Hiçbir kimsenin veya kuruluşun, sözleşmede tanınan hak ve özgürlükleri ortadan kaldırmak amacıyla sözleşmede yer alan hiçbir hakka veya özgürlüğe dayanamayacağı benimsenmek suretiyle kötü niyetli kimselerin sözleşmeye dayanarak demokratik rejime zarar

kabul edilmiştir. Ancak devletin bu sınırlama yetkisi, gerek madde gerekse yoğunluk itibarıyla sıkı kural ve kriterlere tâbi tutulmaktadır. Sınırlayıcı tedbir, zorlayıcı bir sosyal ihtiyacın varlığından kaynaklansa bile alınan sınırlayıcı tedbirle korunan meşru amaç arasında bir orantı olup olmadığı da önemlidir.

Soğuk savaş döneminde Batı, sosyalist bloğu yıpratmak için Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Konferansı (AGİK) yoluyla insan haklarını suiistimal derecesinde kullandı; bu ülkelerdeki muhalifleri destekledi, cesaretlendirdi. 1989 tarihli Viyana Belgesi ile kurulan İnsanî Boyut Mekanizması, Batı tarafından çok sık bir şekilde sosyalist ülkeler aleyhine kullanıldı. Komünizmin yıkılmasından sonra kabul edilen Paris şartı, Kopenhag bildirisi, Moskova belgesi, Cenevre Millî Azınlıklar Raporu gibi Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Konferansı belgeleri, demokrasi ve insan hakları alanında son derece ayrıntılı ve esaslı hükümler vazettiler. 1992 yılında kabul edilen Prag Belgesi ile kurulan Hür Seçimler Ofisi, 1992 II. Helsinki Belgesi ile İnsan Hakları ve Demokratik Kurumlar Ofisi'ne dönüştürüldü. İnsanî Boyut Mekanizması daha da genişletildi. Buna paralel olarak 1992'de Millî Azınlıklar Yüksek Komiserliği kuruldu. Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Teşkilatı'nın bütün güvenlik kurum ve mekanizmaları insan haklarına riayeti sağlayacak şekilde oluşturulmuştur.■

MEDÎNETÜ'L-FÂZILA*

Fârâbî'nin (ö. 339/950) felsefi sistemini bütün yönleriyle yansıtan temel eseridir.

el-Medîne-tü'l-fâzıla genel muhtevası itibarıyla bir varlık, diğeri siyaset felsefesi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

el-Medîne-tü'l-fâzıla'nın ikinci bölümünü oluşturan siyaset felsefesi eserin son on iki faslında incelenmektedir.

Filozofun buradaki amacı ahlâkî ve fikrî erdemlere dayalı ideal bir devlet düzeninin projesini sunmaktır. Dolayısıyla bu eserde Fârâbî'nin kullandığı "medine"yi şehir antik Yunan'daki "polis" kelimesinin karşılığı saymak doğru olmaz.

Fârâbî, öncelikle devlet denen ve üst düzeyde teşkilatlanma fikrini insana ilham eden sebepler üzerinde durur. Bunları ontolojik, biyoorganik, ihtiyaç ve adalet teorileri şeklinde nitelemek mümkündür.

Ardından filozof insan topluluklarını sınıflandırırken kriter olarak ihtiyaç, iş bölümü, dayanışma ve ahlâkî erdemleri gerçekleştirme olgusunu göz önünde bulundurur ve bu açıdan insan topluluklarını gelişmiş ve gelişmemiş diye iki kısma ayırır. Gelişmiş olanlar küçük (şehir), orta (devlet) ve büyük (birleşik devletler) olmak üzere üç grupta incelenir. Gelişmemiş olanlar aile, so-

kak, mahalle ve köy topluluklarıdır. Ahlâkî erdemlere bağlılık açısından devlet şekillerini erdemli olan ve olmayan diye iki kategoriye ayıran Fârâbî'ye göre erdemli devletin sadece bir şekli bulunmaktadır; bu da ahlâkî erdemleri ilke edinmiş, iş bölümü ve sosyal dayanışmanın en mükemmel düzeyde gerçekleştiği, hukukun ve sosyal adaletin tam olarak uygulandığı, bilgelerin başkan olduğu bir devlettir. Erdemsiz devlet şekillerini sapık, fâsık, değişebilen ve cahil olmak üzere dört grupta değerlendirir; cahil devletin de altı ayrı şekli bulunduğunu belirterek bunların niteliklerini ayrıntılı biçimde açıklar. Fârâbî'nin devlet felsefesinin merkezinde devlet başkanının rolü büyük önem taşımaktadır. Aslında devletin şeklini belirleyen başkanın zihni kapasitesi ve ahlâkî yapısıdır. Bu açıdan filozof, devlet başkanında bulunmasını öngördüğü on iki üstün niteliği maddeler halinde sıralar. Bu özelliklere sahip bir başkan bulunmadığı takdirde devleti iki kişi yönetecektir. Bunların sahip olması gereken altı nitelik vardır ki aralarında bilgelik vazgeçilmez bir özelliktir.

Ana fikir olarak Fârâbî'nin erdemli toplum meydana getirmek üzere tasarımını verdiği ideal devletin Eflâtun'un Devlet ve Kanunlar'da sözünü ettiği ütöpik devlet anlayışının izlerini taşıdığı görülmektedir.

*DİA'dan özetlenerek alınmıştır. Prof. Dr. Mahmut KAYA, "el-Medînetü'l-Fâzıla", XXVIII, s. 318-320.